

ÇEKİRGELERİN SALTANATI

OSMANLI'DA SINIR, ÇEVRE VE İKTİDAR

SAMUEL DOLBEE

ÇEVİREN
CAN GÜMÜŞ İSPİR

SAMUEL DOLBEE

Vanderbilt Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesidir. Doktorasını New York Üniversitesi'nde, Tarih ve Orta Doğu ve İslam Çalışmaları ortak programında tamamladı. Yüksek lisans derecesini Georgetown Üniversitesi Arap Çalışmaları'ndan aldı. Boğaziçi Üniversitesi'nde Türkçe, Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Osmanlıca dersleri aldı. Cambridge University Press'ten çıkan ilk kitabı *Locusts of Power: Borders, Empire, and Environment in the Modern Middle East* (2023) Ottoman and Turkish Studies Association'ın 2024 yılı kitap ödülüne layık görüldü. Çalışmaları *American Historical Review*, *Comparative Studies in Society and History*, *Environmental History*, *International Journal of Middle East Studies* ve *Past & Present* dergilerinde yayımlanan Dolbee, Ottoman History Podcast'in genel yayın yönetmeni ve sunucularından biridir.

CAN GÜMÜŞ İSPİR

Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. Yüksek lisans eğitimini Koç Üniversitesi Karşılaştırmalı Tarih ve Toplum Çalışmaları Programı'nda, 19. yüzyılın ortalarından Cihan Harbi'nin çıkışına kadarki dönemde Osmanlı Devleti'nde halıcılığın gelişimi ve dönüşümünü emek perspektifiyle inceleyen çalışmasıyla tamamladı. Doktorasını "The Politics of Hygiene: Public Health and Urban Transformation in Late Ottoman Istanbul" başlıklı teziyle Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nden aldı. Aynı üniversitede Modern Türkiye tarihi dersleri vermeye devam ediyor. Ottoman History Podcast için içerik üreten Gümüş-İspir'in güncel çalışmaları, kent tarihi ve çevre tarihi incelemelerinin kesişiminde, geç Osmanlı İstanbulu'nda kamu sağlığı, hijyen ve arındırma pratiklerine odaklanmaktadır. Başlıca çevirileri: Nühket Varlık, "COVID-19 Zamanında Vebanın Tarihini Yeniden Düşünmek" (Bitmeyen Hikaye: Küresel Salgın Çağında Tarihe Yeniden Bakmak, ed. İsmail Yaşayanlar, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, 2022) ve Avner Wishnitzer, *Gece Çökerken: Osmanlı'da Gece Hayatı* (FOL, 2025).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	13
TEŞEKKÜR	16
GİRİŞ	21
<i>Cezire ve Tarihyazımının Sınırları</i>	30
<i>Tarihte Haşereler</i>	37
<i>Kaynaklar ve Kitabın Yapısı</i>	45
I	
SAHİPSİZ TOPRAKLARIN SULTANI	51
<i>Şammar ve Tanzimat</i>	54
<i>Çekirge ve Sığırcık</i>	57
<i>Çekirgeler, Şammar ve Amerikan İç Savaşı</i>	65
<i>Kordon Hattı</i>	73
<i>Habur'da Kahvehane: Resulayn'a Çeçen İskânı</i>	78
<i>Cevelângâh'tan Mutasarrıflığa</i>	91
<i>Sınırlara Karşı bir İsyan</i>	96
<i>Zor'un Düşüşü ve Yükselişi</i>	105
<i>Çöl Vilayeti</i>	117
<i>Sonuç</i>	128
2	
“VAHŞİ SÜRÜLER”	131
<i>Cezire'deki Hamidiye Alayları</i>	133
<i>Şammar Aşireti, Millî Konfederasyonu ve Hamidiye Katliamları</i>	139

“Bir Sancağın Mahv ve İzmihlali”	146
Çöl Hidi	153
“Tüm bu kargaşanın ardında ... çekirge olup olmadığını merak ediyordum”	163
“Cezire’deki En İlginç İnsan”	174
Anayasa ve İbrahim Paşa’nın Ölümü	186
Sonuç	196

3

“BİZ DE O YARATIKLARA ÇOK BENZEMİYOR MUYDUK?”	199
Anayasa Döneminde Çekirgeler ve Göçebeler	201
Çekirgeler ve Hüseyin Kazım’ın Düşüşü	208
“Şimdi mi bunları icad edeceğiz?”	214
Osmanlı Parlamentosunda Bir Dilbilgisi Tartışması ve Yönetimin Değişen Kelimeleri	223
“Kentın üzerinde çekirgeler geziniyordu”	231
Soykırımın Çevresi	240
Çekirgelere Karşı Savaş	248
“Ermeni Kemiklerinden Teşekkül Etmiş Tepecikler”	262
Sonuç	270

4

“ÇEKİRGE SÜRÜLERİ GİBİ”	274
“Memleketin Yerleşik Olmayan Vaziyeti”	276
“Onları ‘gazlamak’ mümkün müydü?”	287
“Uçsuz bucaksız bozkırlar ... onları geri cezbedi”	299
“Zehir en iyi ve en ucuz yöntemdir”	308
Sınırlara Çinko Duvarlar, Çekirge Memurlarına Kaçakçılar	317
Çekirgeler de mi sınıra tâbi?	329

“Her ÷lke artık kendi başının çaresine bakacak gibi görünüyor”	339
“Hiçbir yerin ortasında”	344
Hilal, Haç ve Buğday	350
Sonuç	356
SONUÇ	358
Buğday Tarlaları, Mayın Tarlaları	362
“Ermeni Müslümanlar Olamaz mı?”	368
“Çünkü çöl”	372
KAYNAKÇA	378
DİZİN	427

ÖNSÖZ

Çekirgelerin Saltanatı, çekirgelerin ve hareket hâlindeki insanların modern Ortadoğu'yu nasıl oluşturduğunu anlatıyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine dair ilk çevre tarihi incelemelerinden biri olan kitap, Cezire olarak bilinen bölgeye odaklanıyor. Bugün Irak, Suriye ve Türkiye'yi kapsayan ve yakın geçmişte büyük bölümü IŞİD kontrolüne giren bu bölge, önceki dönemlerde çeşitli şekillerde Kürt ya da Süryani yurtlarının bir parçası olarak hayal edilmiştir. Kitap, politik açıdan çatışmalı olan bu bölgenin Osmanlı'nın son döneminden Osmanlı sonrası döneme (1858-1939) kadar olan çevresel tutarlılığını, bölgenin politik ekolojisinden onlarca yıl boyunca istifade eden çekirgenin izini takip ederek ortaya çıkarıyor. Bu bölge, ekili toprakların ve ekilmemiş kurak toprakların bir birleşimi olmasına karşın, önce Osmanlı vilayetleri arasında, sonraki dönemde ise Britanya kontrolü altındaki Irak, Fransız kontrolü altındaki Suriye ve Türkiye Cumhuriyeti arasında bölünmüştü. Bu bölünmüşlük, çekirgelerin, Cezire'yi bir tahıl ambarına dönüştürmeye yönelik insan tasavvurlarını engellemek için siyasi ayrımları kullanarak tarımın ve bereketliliğin sınırlarında ortaya çıkması anlamına geliyordu. Her bölümde çekirgelerle mukayese edilen – aralarında Arapça ve Kürtçe konuşan göçebeler, Ermeni sürgünler ve Süryani mültecilerin yer aldığı– hareket hâlindeki bir insan toplululuğuna odaklanan kitap, devletin bu toplulukları kontrol etmek için sınırları kontrol etme çabaları ile bu grupların bu çabalara direnme yöntemlerini gün ışığına çıkarıyor. Çekirgeler, insanların hareketiyle hem maddi hem de mecazi düzeyde derinden ilişkilidir. Bu böcekler, hem in-

sanları açlığa ve göçe mahkum eden, hem de insanların kendi kaygılarını, umutlarını ve korkularını yansıttıkları organizmalardı. *Çekirgelerin Saltanatı* bu görüşü Arapça, İngilizce, Fransızca, Almanca, modern Türkçe ve Osmanlıca arşiv malzemeleri, kurmaca, hatırat ve gazeteler aracılığıyla sunuyor.

Kitap böylelikle, modern Ortadoğu’da devlet oluşumuna dair bütüncül bir anlatı sunarken bunu insanın çevreyle olan ilişkisindeki küresel dönüşümlerle ilişkilendiriyor. Kitapta anlatılan tarih, Osmanlı dünyasının “sınırsız” bir coğrafya olmaktan ne kadar uzakta olduğunu ortaya koyuyor ve hem çekirgelerin hem de insanların Osmanlı vilayet sınırları boyunca artlarında şaşkın ve öfkeli memurlar bırakarak nasıl hareket ettiğini gösteriyor. Göçebeler gibi bazı gruplar, sınırları yok saymak yerine onları kendi amaçları için bifiil kullanıyordu. Kitap ayrıca, hareketliliğin, tarımsal gelişimin ve devlet şiddetinin Cezire’de, söz konusu yüzyılda bir dünya tarihi olayı olan Ermeni soykırımı bağlamında, nasıl bir araya geldiğini de gösteriyor. Cezire’yi on yıllar boyunca geliştirmeyi başaramayan Osmanlı yetkilileri yüzbinlerce Ermeni’yi buraya göndererek buradaki doğayı bir silaha dönüştürmekteydi. Bu korkunç şiddetin ortasında dahi insanlar direnmeyi başarmış, çoğu çocuk binlerce Ermeni Cezire’nin göçebeleriyle birlikte yaşayarak hayatta kalmıştı. Son olarak da kitap, Osmanlı sonrası sınırların geleneksel olarak düşünüldüğünden farklı bir öneme sahip olduğunu iddia ediyor. Sınırlar sadece sömürge kararnameleleri ya da uzak başkentlerdeki milliyetçi deklarasyonların sonucu değildi. Yeni sınırlar, Osmanlı vilayet sınırlarının mirası bağlamında ortaya çıkmıştı. Bu sınırlar aynı zamanda bir dizi teknoloji ve tarımsal kalkınma müdahalelerinde de temelleniyordu. Yeni çıkan kimyasal böcek ilaçları bölgeye has çekirgeleri büyük ölçüde ortadan kaldırırken, Cezire’yi şekillendiren hareketli politik ekonomi de çözülmekteydi. Irak, Suriye ve Türkiye’nin ulusal projeleri, Cezire’nin her yanında kullanılan böcek ilaçlarının yarattığı bulutların arasında belirdi. Dolayısıyla bu kitap, bir gö-

ebe yerleşim alanı olarak tasarlanan bir bölgenin önce Ermeni soykırımının uygulama alanına, sonra Suriye'nin en verimli tarım bölgesine ve daha sonra da IŞİD'in kalbi hâline nasıl geldiğinin izini sürerek bu bölgesel dönüşümün anlatısını sunar. Tüm bu olayların çevresel ritmlerine dikkat göstermek Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesine dair özellikleri insanın insan olmayan dünyayla ilişkisinin küresel dönüşümleriyle irtibatlandırır.